

Paweł Popieliński

Instytut Studiów Politycznych PAN
ORCID: 0000-0001-7137-813X
popielinski@isppan.waw.pl

Historycznoprawne spojrzenie na ludobójstwo narodu polskiego

Maciej Jan Mazurkiewicz, *Ludobójstwo Niemiec na narodzie polskim (1939–1945). Studium historycznoprawne*, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2021, 520 ss.

Maciej Jan Mazurkiewicz jest historykiem i doktorem prawa, który prowadzi badania nad okupacją ziem polskich w okresie drugiej wojny światowej. Koncentruje się na prawnomiędzynarodowej kwalifikacji zbrodni na narodzie polskim w aspekcie studiów nad ludobójstwem (*genocide studies*). W zakresie jego zainteresowań leżą także kwestie związane z prawem konstytucyjnym, dydaktyką historii oraz historią i kulturą wyżywienia.

Problematyką budowy III Rzeszy i metod jej funkcjonowania oraz opisaniem okupacji ziem polskich zajmowali się dotąd m.in. Franciszek Ryszka, Karol Gruenberg i Martin Broszat. Czesław Madajczyk poświęcił z kolei wiele wysiłku zbadaniu niemieckiego planu osadnictwa i germanizacji ziem wschodnich, głównie od strony opracowania i udostępniania materiałów źródłowych. Prace zainicjowane przez wspomnianych naukowców rozwijane są przez kolejne generacje badaczy i wciąż nie widać ich końca. Lista polskich i niemieckich autorów zaangażowanych w zgłębianie niemieckich zbrodni na Polakach liczyłaby setki nazwisk, a wykazy opracowań historycznych o charakterze ogólnopolskim i lokalnym tworzą obszerne bibliografie.

Minęło blisko osiem dekad od zakończenia drugiej wojny światowej, a ogrom strat poniesionych wówczas przez Polskę oraz zakres represji wobec jej obywateli wciąż nie zostały precyzyjnie określone. Według historyków, m.in. z Instytutu Pamięci Narodowej, w czasie tego konfliktu zginęło ponad 5,6 mln obywateli II RP, w tym osoby

pochodzenia żydowskiego i Żydzi. Niemcy kierowali się planem zagłady Polaków jako grupy narodowej. Zorganizowali aparat eksterminacji i systematycznie realizowali do końca wojny powzięte w tej mierze założenia. Wybór środków i metod był niezmiernie zróżnicowany w zależności od miejsca Polski, a sam proces – rozłożony w czasie. Zbrodniczy cel zniszczenia polskiej ludności, który od samego początku wojny przyświecał III Rzeszy, można określić mianem ludobójstwa. Należy przy tym zwrócić uwagę, że do dnia dzisiejszego badacze nie potrafią jednoznacznie określić, jaki charakter miały niemieckie zbrodnie popełnione wówczas przeciwko Polakom. Bardzo wielu autorów skupia się na poszczególnych aktach okrucieństwa, nie odnosząc się jednak do całości zagadnienia, przede wszystkim nie uwzględniają bowiem kontekstu prawnohistorycznego. Prób prawnego umotywowania kwalifikacji niemieckich zbrodni nie podejmowano w zasadzie od zakończenia procesów nazistowskich prominentów (zwłaszcza po osądzeniu w Polsce gauleitera Prus Wschodnich Ericha Kocha), czyli od końca lat pięćdziesiątych XX w. Niemniej jednak wiedza historyczna w tym zakresie uległa od tej pory pogłębieniu.

Recenzowane studium historycznoprawne ma pomóc w określeniu charakteru niemieckich zbrodni na Polakach w okresie drugiej wojny światowej. Jest próbą teoretycznej oceny czynów Niemiec w latach 1939–1945 z perspektywy prawa międzynarodowego. Autor ukazuje i uzasadnia prawnomiędzynarodową odpowiedzialność III Rzeszy za zbrodnie popełnione podczas wojny na Polakach – narodzie polskim oraz odrodzonym w 1918 r. państwie. Udowadnia, że Niemcy świadomie realizowały politykę wyniszczenia Polaków, łamiąc przy tym traktatowe i zwyczajowe normy prawa międzynarodowego, w tym zobowiązania o charakterze przeciwojennym czy uregulowania dotyczące wypowiedzenia wojny, sposobów jej prowadzenia i metod okupacji.

Rozważania dotyczące naruszeń prawa przeciwojennego przez ówczesne państwo niemieckie mają udowodnić zamiar unicestwienia narodu polskiego. W książce szeroko przedstawiona została koncepcja Rafała Lemkina dotycząca zakazu i karania zbrodni ludobójstwa. Uporządkowano też dotychczasowe ustalenia historyków i zaktualizowano przerwane przed latami badania prawne. W polskim i zagranicznym piśmiennictwie znajdujemy często błędne przekonanie o jednostkowym czy nieorganizowanym charakterze niemieckich zbrodni na narodzie polskim, przedstawiane w oderwaniu od ich genezy i kontekstu. Mimo że wielu współczesnych polskich historyków czy prawników zaklasyfikowało działania Niemców jako zbrodnie ludobójstwa, to w swoich monografiach w zasadzie nie wykazywali odpowiedzialności III Rzeszy przez przypisanie jej konkretnych naruszeń prawa międzynarodowego. Brak możliwości potwierdzenia planowego charakteru tych zbrodni utrudniał zaś udowodnienie ludobójczego zamiaru w czynach nazistowskiego państwa.

Badania przeprowadzone przez autora monografii dotyczą relacji pomiędzy dorobkiem historiografii a obowiązującymi przepisami prawa międzynarodowego i krajowego, które ustalono za pomocą sylogicznego i argumentacyjnego modelu kwalifikacji prawnej. Ukazanie tych zależności pozwala uzasadnić dotychczasową kwalifikację niemieckich zbrodni na Polakach i udowodnić odpowiedzialność III Rzeszy za zbrodnie w świetle prawa międzynarodowego.

Monografia składa się z pięciu obszernych rozdziałów napisanych w ujęciu historycznoprawnym. Istotnym uzupełnieniem są schematy, słowniczek terminologiczny oraz obszerna i wartościowa bibliografia źródeł i literatury przedmiotu.

W rozdziale pierwszym, pt. *Prolegomena: poglądy dominujące w niemieckiej doktrynie prawa międzynarodowego publicznego i doktrynie politycznej (od XIX w. do 1945 r.) w ocenach wybranych niemieckich i polskich teoretyków prawa*, przedstawiono założenia rozprawy oraz polityczne i prawne aspekty doktryny narodowego socjalizmu, szczególnie uwagę poświęcając kwestiom dotyczącym obowiązywania prawa międzynarodowego publicznego i karnego w Niemczech od XIX w. do 1945 r., przede wszystkim w okresie międzywojennym i podczas drugiej wojny światowej. Drugi rozdział – *Źródła prawa międzynarodowego a zobowiązania Niemiec wobec Polski w 1939 r.* – dotyczy teoretycznych podstaw zobowiązań prawnomiędzynarodowych i zasad ich wykonywania. W trzecim – *Prawnomiędzynarodowe zobowiązania Niemiec wobec Polski w 1939 r.* – opisano niemieckie zobowiązania względem Polski w stanie wojny, szczególnie w czasie okupacji jej ziem w latach 1939–1945. Następnie ukazane zostało, jak w praktyce i na jakiej podstawie realizowana była zagłada narodu polskiego. Czwarty, najobszerniejszy rozdział – *Systematyzacja oraz przegląd czynów Niemiec wobec Polski w latach 1939–1945* – poświęcony został dogłębnej analizie przykładów niemieckich zbrodni na Polakach oraz ustaleń badaczy dziejów okupacji i historyków prawa. W ostatnim, piątym rozdziale pt. *Odpowiedzialność Niemiec za zbrodnie na Polsce popełnione w latach 1939–1945* zaprezentowano wreszcie charakterystykę bezprawnych działań i zaniechań niemieckiego państwa wobec Polski podczas drugiej wojny światowej.

Publikacja ma charakter studium historycznoprawnego. Jest nowatorska i wartościowa. Stanowi bardzo dobre uzupełnienie luki prawniczej i historycznej w polskiej literaturze. Cechuje ją specyficzny styl językowy (głównie prawniczy), który wymaga od czytelnika znacznej koncentracji, ale daje dostęp do bogactwa wiedzy na temat przedmiotowej problematyki. Z pewnością poszerzy on swoje horyzonty i skłoni do refleksji o ludobójstwie narodu polskiego. Każdy zainteresowany tematyką dziejów drugiej wojny światowej i okupacji niemieckiej w Polsce oraz jej tragizmem powinien tę książkę przeczytać.

